

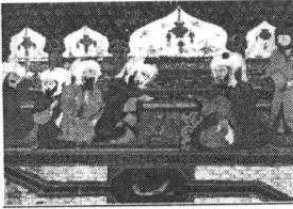
نگاره‌های شیعی

در دوران حاکمیت مغولان بر ایران
(ایلخانی و تیموری)

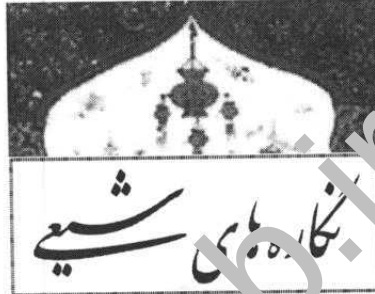
مؤلف : مهدیه ابنیکی

انتشارات موسسه انتشارات شرکت موسسه آموزش عالی
مطالعات هنر اسلامی تعاونی لاجورد کبودان گنجینه هنر و معماری

○ شرح تصویر روی جلد:
پیامبر (ص) و حضرت علی (ع)
در مسجد، خاوران‌نامه،
(هنر اسلامی، ۱۳۸۵: ۱۰۵)

در دوران حاکمیت مغولان بر ایران
(ایلخانی و تیموری)

مؤلف: مهدیه ابنیکی

ویرایش ادبی و علمی: دکتر مهناز شایسته فر
حروفچینی و امور اجرایی: موسسه مطالعات هنر اسلامی

گرافیک و طراحی: زهره شایسته فر

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: قائم

قیمت: ۲۷۰۰۰۰ ریال

انتشارات: مطالعات هنر اسلامی با مشارکت
انتشارات لاجورد کبودان و گنجینه هنر و معماری

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

سرشناسه: ابنیکی، مهدیه، ۱۳۶۱ -

عنوان و نام پدیدآور: نگاره‌های شیعی در دوران حاکمیت مغولان بر ایران (ایلخانی و تیموری) / مؤلف مهدیه ابنیکی؛ ویرایش ادبی و علمی مهناز شایسته فر.
مشخصات نشر: تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی: موسسه مطالعات هنر اسلامی، مرکز تحقیقات هنر اسلامی نگاره، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۱۵۸ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۸۹۶-۰۰۱

وضعیت فهرست نویسی: فیبا یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۴۰-۱۵۶. موضوع: نقاشی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۷-۹ ق. موضوع: Painting — Iran — History — ۱۳th century — ۱۵th century. شیعه در هنر موضوع: شیعه در هنر موضوع: شیعه — ایران -- تاریخ
موضوع: Shi'ah — Iran — History — Mongols and Khanids. ایران -- تاریخ -- مغول و ایلخانان، ۶۱۶-۷۵۶ ق.
موضوع: Iran — History — Timurids. ۱۳۷۰-۱۵۰۵ شناسه افزوده: شایسته فر، مهناز، ۱۳۴۳ -، ویراستار
شناسه افزوده: Shayestehfar, Mahnaz. شناسه افزوده: موسسه مطالعات هنر اسلامی
شناسه افزوده: موسسه مطالعات هنر اسلامی. مرکز تحقیقات هنر اسلامی نگاره

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۲۸ الف/۹۸۳ ND

رده بندی دیویی: ۷۵۹/۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۳۱۵۴۳۳

مقدمه مولف

در ابتدا بر خود واجب می‌دانم که از وجود خالق بی‌همتایی تشکر نمایم که همواره یار و یاور من و بی‌منت لحظات زندگی‌ام بوده است، خدای مهربانی که دنیا این شاهکار بی‌نظیر خلقتش را برایمان تداعی ساخت تا نیکی‌ها و ناملایماتی‌ها را درک نمائیم و معنای بودن را دریابیم. قبل از شروع از همه عزیزانی که با مذاهب و ادیان دیگری این کتاب را مطالعه می‌نمایند اعلام می‌نمایم که هدف و غایت از ارائه این موضوع علاوه بر انگیزه‌های پژوهشی، تمایلات شخصی برای رسیدن به پاسخ سؤالاتی که از دیرباز در ذهنم شکل گرفته بود می‌باشد و در تدوین و نگارش این کتاب هیچ گونه قصد و نیتی در تحقیر و اهانت به سایر ادیان الهی، خصوصاً مذهب تسنن مدّ نظر نبوده، چرا که به شخصه معتقدم مهم نیست از چه دین و مذهبی هستیم، مهمتر این است که با هر مذهبی که هستیم به وظایف و اهداف مشترک دین الهی‌مان که همان کمال انسانیت است جامه‌ی عمل بپوشانیم که به قول حضرت سعدی:

نام نیکو گر بماند ز آدمی به آزو ماند سرای زرنگار
مطالعه و پژوهش های من در زمینه تاریخ هنر به دوران
تحصیل رشته نقاشی در مقطع هنرستان باز می گردد، از آنجا
که رشته نقاشی برای اولین بار در مقطع دبیرستان های فنی
حرفه ای و کار دانش ارائه شد. بعد از آن با قبولی در دانشگاه
علاوه بر طبع و انگیزه روزافزون، امکان مطالعات و پژوهش
های تخصصی تر، با ابعاد گسترده تر، زیر نظر اساتید مجرب
و صاحب نام برای من ایجاد گردید. به هر روی، سال هاست
در زمینه تاریخ هنر در حوزه های نقاشی، ارتباط تصویری و
پژوهش هنر به مطالعه و پژوهش می پردازم. این کتاب
چکیده ای از ماحصل دو سال تحقیق من در زمینه بررسی
نگاره های با مضمون شیعی در دوره ایلخانی و تیموری،
من باشد. حکومت و استیلای مغولان بر ایران، این بخش
تاریخی - سیاسی که در بدو شکل گیری علاوه بر خسارتهای
و فجایع بسیاری که باعث از بین رفتن بخش عظیمی
از هویت و آثار ملی ایران گردید، در حقیقت پس از بر
مسند قدرت نشست، نقطه عطف تاریخ هنر اسلامی ایرانی
به شمار می رود. دوره حکومت چهارصد ساله مغولان بر
ایران با همه فراز و فرودها، دانشگاه شکوفایی هنر اسلامی
و پرورش هنرمندان نام آوری است. به اعتلای هنر اسلامی
و شکل گیری مذهب تشیع در ایران سهم به سزایی دارد.
مصورسازی مضامین شیعی از دوره ایسانی آغاز شد و در
دوره تیموری نیز ادامه یافت و سرانجام در نگاره های دوره
صفوی به اوج خود رسید.

اگر چه پژوهش های جدی هنر در حوزه نگارگری
با ابعاد متفاوت و ارزش های گوناگون زیبایی شناختی،
معناشناسی و برخی دیگر جنبه های کاربردی در جهان
از قرن بیستم شروع شده است، اما پرداختن به تأثیر
مذهب شیعی در مضامین نگاره های دوره مغول و تحلیل

نگاره‌ها بر مبنای گفتمان تشیع و شناسایی روایات و شخصیت‌های مصور شده در نگاره‌های آن دوره، یکی از پازل‌های خالی تاریخ نگارگری اسلامی به شمار می‌آید. ضرورت انتخاب این موضوع برای من، علاوه بر احساس نیاز سیاسی - مذهبی این زمان به معرفی اندیشه‌های شیعی در جهان مدرنیته امروزی، بالاخص برای نسل جدید و هم به لحاظ دستیابی به شناختی عمیق نسبت به ساختار شکم‌گیری این اندیشه و تأثیر آن در هنر، تبدیل پژوهش مقاله و کتاب با کاربردی دو سویه می‌باشد بدین معنی که مذهب‌شناسان و مذهب‌پژوهان بتوانند اندیشه‌های شیعی و انعکاس این - ریان فکری را در هنر ایرانی بهتر درک نمایند و هم هنرشناسان هنرمندان بتوانند با مذهب شیعه به طور تخصصی تر آشنایی پیدا کنند، به نوعی تعامل بین فعالان مذهبی و هنری سبب ترشح اشاعه، بازخوانی، درک بهتر و ملموس تر از روایات، مبنای گفتمان تشیع و تاریخ هنر در دو دوره طلایی «اینها» و تیموری» گردد. حائز اهمیت است که در اینجا از حسن تعامل مرکز آموزش تخصصی شیعه شناسی حوزه علمیه قم، تحت اشراف حضرت آیت ... مکارم شیرازی، دفتر حضرت آیت ... مصباح یزدی و دفتر حضرت آیت ... سبحانی تشکر و قدردانی نمایم.

در این کتاب سعی شده است با توجه به تعامل و تقابل مذهب و هنر، موضوعات خاص برگرفته از تحول عقیدتی، سیاسی و اجتماعی دوره مغول، بر مبنای مضامین قصص القرآن، قصص الانبیاء، شمایل نگاری پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) و خاندان مبارک ایشان، واقعه غدیر خم، غزوات مهم پیامبر و حضرت علی، معراج پیامبر و دیگر وقایع مهم دینی در نگاره‌ها و آثار نسخ خطی چون آثار الباقیه عن القرون الخالیه جامع التواریخ، معراج نامه، خاوران نامه و ...

به تحلیل محتوایی و شکلی نگاره‌ها و روش بیانی و روایی به کار گرفته شده بررسی شود.

این پژوهش بر اساس رویکرد جامعه‌شناسی به ویژه نظریه برتاب است. بر اساس این نظریه عوامل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در روند تولید آثار هنری تأثیر گذارند.

روش تحقیق به صورت منابع پژوهش‌های تاریخی - تصویری و مبنی بر کار بر تصاویر جمع‌آوری شده از دوران مغولان، که به صورت کتابخانه‌ای و نسخ خطی قابل دسترس فراهم آمد که شایان ذکر است از مهر و مساعدت مؤسسه مطالعات هنر اسلامی و دانشیار محترم و سرکار خانم دکتر مهناز شایسته‌فر تشکر نمایم.

در خاتمه، از الطاف بیکران خانواده بالاخص پدر تازه در گذشته عزیزم که همواره مشوق من در فراگیری علم و دانش بوده‌اند، تشکر می‌نمایم. امیدوارم بدین وسیله جزئی از زحمات پُر مهر ایشان را جبران کرده باشم.

مؤلف :

مهديه ابنیکی

از دیدگاه اسلام، هنر امانتی است خدایی که در کالبد هنرمند دیده شده تا بازتابی از انعکاس وجود خداوند را به قلم تصویر درآورد. بی‌قراری‌هایی که نقاش بر پرده رسم می‌کند، نیازی که نگارگر بر صفحه می‌نگارد، غیبتی خواننده شده که حضور است و تلاشی است بی‌وقفه که هنرمند می‌کوشد با بانی نور و رنگ، جشنواره‌ای از طبیعت بهشتی را به صحنه تصویر آورد، که به سان آینه‌ی حقیقت و کمال‌جوی انسانی، فضای مادی و معنوی را به هم پیوند داده و موجب تحیر و تعجب طاره‌گر گردد. فضای نگارگری، پیش از آنکه به وسیله‌ی نقاش تصویر درآید، از باورها و اعتقادات وی عبور می‌کند و رنگ و نشان خاصی می‌نمایاند. اصولاً تا زمانی که باورهای دینی و هنر، با یکدیگر اتحاد دارند؛ آثار هنری جنبه‌ی معنوی دارند. در ادوار دینی، موضوع‌های دینی در زمره‌ی مهم‌ترین دغدغه‌های فکری هنرمندان بود و هیچ هنرمندی از آن غفلت نمی‌ورزید. در میان مضامین دینی که هنرمندان به آن توجه داشته‌اند، تصویر پردازی از نمادهای مذهبی از پیشینه‌ای طولانی برخوردار است. انسان در پابندی به کیش و آیین‌های مختلف، به مصور نمودن جلوه‌هایی از آن علاقه نشان داده است. تشیع نیز، در عرصه‌های مختلف خصوصاً در زمینه فرهنگ، ادبیات و هنر، تأثیری عمیق بر جاذبه نهاد است. با توجه به حضور و نفوذ شیعیان در سرزمین

ایران، مفاهیم و مضامین مورد علاقه تأکید تشیع، وقایع مهم و نمادین در نزد شیعیان، بخشی از درون‌مایه‌ی نگارگری ایران را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما بازنمایی مضامین و وقایع شیعی در نسخه‌ی نگاره‌های ادوار گوناگون یکسان و یک شکل نبوده و متأثر از شرایط سیاسی، اجتماعی و فضای گفتمانی رایج، به روش‌های متعدد از واقع‌گرایانه تا نمادین صورت گرفته است. مصرسازی مضامین شیعی از دوره ایلخانی، آغاز شد و در دوره تیموری نیز ادامه یافت و سرانجام در نگاره‌های دوره صفوی به خصوص عصر شاه تهماسب به اوج خود رسید.

اهمیت این موضوع بازخوانی تازه‌ای از ارزش‌های نهفته در هنر نگارگری ایران است که تجزیه و تحلیل از زوایای دیگر منجر به برداشت تازه‌ای از اصول و مبانی پایدار در نگارگری ایرانی اسلامی می‌شود. عدم بررسی مضامین شیعیان به جنبه روایتی، نویسندگان را بر آن داشت تا تأثیر مذهب شیعی در مضامین نگاره‌های دوره مغول را بازپژوهی کند و در دسترس علاقه‌مندان و دانش‌پژوهان قرار دهد.